

GULAY ISTVÁN

Kelj fel és járj

(Részletek a Kovács István Kossuth- és Állami-díjas fizikusról írott életregényből)

1911. február 25-én a Magyar Mutatványosok és Érdektársaik Országos Egyesülete a híres nizzai karnevál mintájára jelmezes monstre karnevált rendezett a városligeti mutatványos tér egész területén. Konfetti, szerpentin, virágcsata, cukoreső, ezerféle ötlet, bohóság, móka. A kabarészínpadokon az artistavilág jelesci szóralkoztatják a közönséget. A nagy karneváli menet fő látványossága egy tizenkét méter magas elefántszörny, amelynek hátán jelmezes zenekar csinnadrattázik. Hatvan válogatott, felnyergelt paripa, jelmezes lovasokkal, virágoktól pompázó kocskorzó kétszáz jelmezes kísérővel vonul be az ez alkalomra épített, ötezer égővel tündériesen kivilágított, pazarul feldíszített főkapun. A Városligetben fenomenális előadást tart a Műzínkör, a Vigzínkör, a Kis Színkör, a Barokaldi Néparéna, a Hippodrom-lovarda, a Bábszínház. Óriási az érdeklődés a mozgófényképszínházak műsora iránt. A közönség sok tagja lefényképezteti magát a gyorsfényképezéssel, valóságos ostrom alá veszik a céllövöldéket, körhintákat, hajóhintákat. Éjszaka varieté- és kabaréműsorral, katonai és cigányzenével várja vendégeit a Cirkusz Kávéház, a Néparéna Kávéház, a Pali bácsi Kávéház, a Japán Kávécsernok.

Ebben a kápráztató forgatagban senki nem figyelt fel egy vegyes ruházatú – elegáns öltönyt, felöltőt, de simléderes sapkát viselő – fiatalemberre, aki fel-alá bolyongott a hullámzó tömegben. Vastag, egyenes metszésű ajka megmegrándult. Magyar ember létére idegenül mozgott a fővárosnak e pazar, ám egyáltalán nem előkelősködő parkjában. Ehhez fogható népünnepélyt álmában sem tudott volna azelőtt elképzelni. A Városligettől négy-ötszáz méterre a Bethlen utcában volt lakatosműhelye. Gyakran kijárt ide, ilyen harsány, álomszerű, roppant felvonulást azonban még nem látott.

Kovács Istvánnak – mert így hívták a fiatalembert – mutatós műlakatos munkák kerültek ki a keze alól, ám legtöbbször csak zárok javítására, bőröndfogantyúk reperálására, kerítések pótlására, más igénytelen feladatokra kérétek föl. Ennek ellenére, belátva helyzetét, elégedett ember volt. Tudta, hogy idő kell, mire megismeri a környék és miveszebb munkákat is rábiznak. Napjai nagyobb részét a műhelyben töltötte. Újságon kívül semmit nem olvasott. Színházba, moziba nem járt, de ide a Városligetbe eljött, mert olyan világra szóló felhajtás előzte meg a karnevált, aminek nem lehetett ellenállni.

Ebben a nyomasztóan sűrű tömegben egyedüllét fogta el. Azt remélte, jókedvű lesz, mint hónapok óta sosem, de épp az ellenkezője következett be: árvábnak érezte magát, mint bármikor. Ráakaszkodott tekintetével egy-egy mókázó cselédlányra és fiújára, bámulta a farát himbáló elefántot; olyan óvatosan lépdelt, mintha jégen járna. Hallgatta a cintányérral cirkuszivá varázsolt muzsikát és arra gondolt, ha Budapesten ilyen szédítő karnevált rendeznek, milyeneket láthat apja az Újvilágban?

Apja! Egyéves volt, amikor 1884-ben kivándorolt Amerikába. Állítólag megígérte, hogy anyját és őt majd maga után viszi, de hát még csak nem is irt soha. Kovács István előbb félárva lett, tízesztendősen pedig, amikor édesanyja meghalt, egészen árvaságra jutott. Kassára, édesanyja testvéréhez került, ott nevelkedett, ott tanulta ki a lakatosmesterséget. Miután felszabadult, a fővárosba, Budapestre jött. Letette a mestervizsgát, egy barátjával közösen műhelyt nyitott, amit később – kifizetve társát – egyedül vezetett.

A szíporokázó felvonulás, az egymásba kapaszkodó legények, leányok látványa belemart szívébe. Nem álmodott soha clefántszőrnyel, hulló csillagokkal, nem érezte magát sosem hontalannak, sem csontosnak, sem csonttalannak, csodákról nem képzelődött, a Ligetben bukfencet vető bohócokon nem tudott nevetni.

Most mintha szegycénrztet lett volna úrrá rajta. Talán mert egyedül volt, és aki egyedül van: félelme.

Zavartan pillantott a hangoskodó, olykor kötekedő, magakorabeli pityókás suhancokra, az előlük eliramodó lányokra. Ez a rikoltó élet kifordította valójából. Beborult a kedve. Miközben a csillogó szőrű lovak remegő orrcimpával trombita ütemére táncoltak, nyugtalanság töltötte el. Az egyik bódénál felhajtott egy kupica likórt. A Bcketow Cirkusz elé sétált. Toporgott, végül sarkonfordult, hazaindult.

A Peterdy utca a Városligethez futott ki. A Bethlen utca ezt az utcát keresztelte. A két utca sarkán álló házban, a pincében volt a műhelye, amiből kis szobát kerített le. Levetkőzött. Hanyatt vetette magát az ágyán. Megpróbált hangosan beszélni, hátha sikerül megfogalmaznia, mi az, ami árnyékként beleköltözött. A beszéd azonban a csöndnél is silányabb eredményt hozott: nem álltak össze értelmes mondattá a fejében kavargó gondolatok. Szavaknál. Érzéseknél nem jutott tovább.

Másnap elővette az újságot. Szerette volna megérteni, mi zajlik körülötte, mi történik vele, milyen város az, ahol él, mit várhat tőle. A bölcs Ferenc József osztrák császárnak és magyar királynak – állapította meg –, túl sok országa, túl nagy birodalma van, ebből következően annyi a gondja, hogy az ilyen magafélékkel, lakatosokkal, egyéb mesterekkel, egyszerű emberekkel nem foglalkozhat. Amint az újságot lapozgatta, megakadt szeme a házassági hirdetéseken. Űriasszonyok, jó családból származók, karcsúak, molettek, dús keblük és filigránok kínálták magukat...

Oszintén szólva, sosem vágyott tartósan senkire. A műhely sarkába vihetett nőt bármikor egy-egy éjszakára, s ez elég volt neki. Most viszont arra gondolt: jó lenne melléje egy vidéki lány. Feltétlenül vidéki. Megbízható, hozzávaló lány. Aki tud főzni. Aki örül, hogy mellette lehet. Aki nem fejedelemasszony, de nem is cseléd otthon. Ez úgy bevette magát a fejébe, hogy már-már mérgeledött rajta. Végül, bár nehezen ment, megfogalmazott egy hírdetést: „Jól szituált, önálló fővárosi lakatosmester nőül venne vidéki...”

Amiért írt, megjelent az újságban. Úgy olvasta, mintha nem ő írta volna. Nem volt semmi kifogása a szöveg ellen, pedig a „jól szituált” jelző erős túlzás volt. Nem reménykedett különösebben, inkább mintha megnyugodott volna. Aznap elment a templomba, fél órát ült a leghátulsó padban. Nem fohászkozott, nem gondolt semmire.

Kapott leveleket szálkás betűsöktől, dundi írásúaktól, akadt, aki kebelbőségéről is tájékoztatta. Mindegyiknek volt jó szava magára.

Már nem volt árnyék benne. Nem érdekelték a levelek. A szemébe kerültek, összetépvé. Egy-két nappal később aztán érkezett még egy. Hatgyerekes dunaföldvári bádogosmester legkisebb lánya írta. Édesanyja meghalt tüdőbajban. Apja újranősült. A lány el akart kerülni hazulról. Másik családra vágyott – sajátára.

Kovács István másnap kölcsönkérte egy közeli műhely tulajdonosának aranyóráját, óralánccal együtt. Keménykalapot vásárolt, a fejébe nyomta, vasárnap hajóra ült.

A bádogosmester középtermetű, testes férfi, betessékelte a házba. Az asztalra krumplispogácsa került. Az apát megnyugtatta a látogató keze: látszott rajta, vassal, szerszámokkal dolgozik – a kérő nem lehet ingyenélő.

Társalogtak óvatosan. Az aranyóra nem kápráztatta el, inkább a fővárosiság hatott rá.

Ilyeneket kérdezett:

– Megy az élet Pesten?

– Megy.

– Munka van?

– Akad.

– Sok ott a gazdag ember, biztosan rengeteg az építkezés.

– Hajjaj! Csak nem velem dolgoztatnak, hanem vállalkozókkal.

A lány a sarokból nézte a „jól szituált” lakatosmestert. Határozottan látta. Meglepően jóképű. Erős. Sűrű hajú. Mi lesz, ha elmegy haza és soha többé nem látják?

– Aztán hogy gondolja a dolgot? – kérdezte utoljára a bádogosmester.

– Kiveszünk egy lakást a műhellyel szemben.

– Bérházban?

– Ott nincs más.

Az apa nem tartóztatta másnapra. Hadd jöjjön mégegyszer. Az majd jelez valamit. Úgy látszott, nincs ellenére a látogató személye. Majd lesz valahogy! Előbb-utóbb úgyis elviszik a lányát... Hátha így lesz jobb. Fővárosi lakatosnak lenni bizonyosan könnyebb, mint bádogosnak Dunaföldváron.

A lány mindaddig anyja emlékével küzdött. Olykor tetetlennel, jóságra születettnek, máskor flitteres balerinának, hegedűművésznek, néha tündérnek vélte magát. Betéve tudta a Kálmán-operettek áriáit. Édesanyja nem is állta meg, hogy rá ne szóljon, amikor énekelgetett.

– Majd még belőled is Pedák Sári lesz!

– Nem Pedák, édesanyám – kacagott ilyenkor –, hanem Fedák!

– No csak vigyázz, nehogy a fenekedet kelljen billegtetni egész életedben! Édesanyja a színésznőket léha, rossz útra tért nőknek képzelte.

A lány bámulta a férfit, aki érte Dunaföldvárra utazott. Jobb embert vajon kaphatna-e? Hiszen csak négy elemije van. Meg a semmije!

Kovács István kétszer ült még hajóra. Másodjára már lefoglalta leendő lakásukat a Peterdy utca egyik bérházában. Egy szoba, konyha, a főváros Csikágónak csúfolt szögletében. A körfolyosóról nyílt a konyha, abból az ötször öt méteres szoba. Elég két embernek. A konyhában vízcsap, a gangon, az ő bejárati ajtajuk mellett közös vécé.

Jókedvvel rendezték be a lakást. A konyha jobb oldali falára került a hozományba kapott üvegezett, fehér konyhakredenc, azzal szemben elfért egy asztal, mellette a láda, tüzelőnek. A vaskályhát az ifjú férj maga fabrikálta. A konyhakredenc mellett volt egy lyuk nagyságú kamra. És mindez az övé!

A szobában a hármas tagolású nagy ablak alá középtűt elfért egymás mellett a két ágy, jobbról-balról egy-egy szekrény, egy „lógós” és egy rakodós, az ágy végében kisebb kerek asztal két apró fotellel.

Este mindennel elkészültek. A fiatalasszony megszámolta a szoba sarkait – gondolt valamire. A legegyszerűbb és legnagyobb dologra; a boldogságra. Később is, egész életében, mindig erre a számára elérhetetlen teljességre vágyakozott, s bár hitt az Úrban s forgatta a Bibliát, sosem látta be, hogy az Úr ö is, csak azzal számolt, elevenít.

Függönyük még nem volt, a nagy ablak átderengtette a szoba sötétjét. Szemközt, csaknem karnyújtásnyira, másik bérház hátsó frontja magasodott. Be lehetett látni a szemközti lakásba. Az aszonyka kinyitotta a szekrény ajtaját, amögé bújva vetkőzött le, vette fel hálóingjét.

Ezen az éjszakán boldog volt. Későn aludt el. Édesanyjára gondolt – bárha látná őt! A Pedák Sárít . . .

Másnap délután kisétáltak a Nagykörútra. Hintókat röpítve futottak a lovak. A következő napon ellenkező irányba indultak, a Városligetbe. A Beckettow Cirkuszban ebben az időben cserélték fel a gázvilágítást villanyra. Megcsodálták. Hazafelé gyertyát vásároltak, mert ők még amellettt vakoskodtak.

A dunaföldvári bádogosmester lánya szédült a látottaktól. A cirkusz különösebbet produkált, mint a hullócsillagok. Már hasában volt a fia. Ő is látni fogja ezt a csodát! Igazában fel sem fogta, mi az elektromosság. Arról meg sejtelve sem lehetett, hogy egy Albert Einstein nevű német már több mint fél évtizede kipekulálta a speciális relativitás elméletét, amely szerint $E = mc^2$, azaz az energia egyenlő a tömeg és a fénysebesség négyzetének szorzatával. Energia? A világ, s persze az ő életük sokszorosan elmaradt attól, ami ebben az időben egyes tudós elmékben megfogalmazódott. Gyertyával világítottak, mint az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi országában.

Amikor 1913-ban Kovács István lakatosmester és a dunaföldvári bádogosmester lányának házasságából megszületett ifjabb Kovács István, egy Rutherford nevű angol már hét éve felfedezte az atommagot. Az igazi szenzáció azonban ezekben a hetekben nem ez volt, nem erről beszélgettek a folyosón az asszonyok, hanem arról, hogy a Beckettow Cirkuszban estéről estére három méter mély vízbe veti magát a sátor kupolájából egy azbesztruhás, benzinnel leöntött, égő artista . . .

A szülcimtől otthon kapott indíttatás egész életemre kihatott. Apám jó lakatosmester volt, szerette a munkáját, az üzlethez viszont nem értett. Anyám varrónőnek tanult. A Csikágó, azon belül a Peterdy utca, a család anyagi helyzete, minden körülmény arra utalt, hogy aki ide születik, itt is marad.

Apai nagyszüleim évszázadokra visszamenően Abaúj-Tolna vármegyében, Hejccén voltak parasztok. Apám ugyan már mesterlevelet szerzett, de vagy nem volt munkája, vagy ha volt, rögtön annyi segédet fogadott fel, hogy szombaton már nem tudta kifizetni őket. Naponta adta a konyhapénzt anyámnak. Nekem soha életemben egyetlen ruhadarabot nem vásárolt. Kizárólag kormánypárti újságokat olvasott, és mindent elhitt az utolsó betűig. Durva ember volt. Rabbiátus. Gyakran jött haza részegen. Trágárkodott. Nem azért, mintha rossz, elvetni való lett volna. Azt hiszem, szeretett engem . . . Olyan volt, mint a többi magafajta mester. Vasárnap reggel elvitt a templomba, per-

sze öt perc múlva káromkodott. A Szépművészeti Múzeumban volt egy étterem, istentisztelet után oda vezetett utunk. Bevirlizett, ivott néhány pohárral, utána mehettünk haza.

Anyám egyszerű, természetes ésszel megáldott, okos, messzenéző asszony volt. Szerencsétlenné tartotta magát a házassága miatt. Bennem látta egyetlen reménységét. Teli volt álmokkal. Urat akart nevelni belőlem. Ezért aztán nem engedett állami iskolába, prolik közé. A Király utcai Kiss-féle, nem túl előkelő, de színvonalasnak tartott magániskolába járatott. Ő kereste meg rá varrással a pénzt. Az akkori színészvilág egyik nagy egyéniségének, Törzs Jenőnek Vica nevű lánya, aztán Jackó Cia, a híres gyerekszínész is az osztálytársam volt.

A négy elemi elvégzése után anyám elhatározta, hogy gimnáziumba írat. A fasori evangélikus gimnázium volt legközelebb hozzánk, hát oda. Jó anyám bizonyos volt benne: nagy ember lesz a fiából. Hegedűművész vagy gépészmérnök – vagy mindkettő!

Elt a házban, a mi emeletünkön, a folyosó végén, de már nem az udvarra, hanem az utcára néző egyik lakásban két hölgytestvér, Aranka néni és Lenke néni. Aranka néni, a fiatalon is ősz, gyönyörű, finom megjelenésű asszony nagyon tetszett nekem. Szeretett engem. Először édesanyám kérésére, némi fizetség ellenében, az utolsó két évben viszont ingyen, öt és fél éves koromtól nyolc éven át tanított zongorára. Mindig úgy léptem be hozzájuk, mint szentélybe. Annyit tudtunk csak róluk, hogy van egy bátyjuk, aki Bécsben él... Később tudtam meg: bátyjukat Landler Jenőnek hívják. A Tanácsköztársaságban a legfelsőbb direktorium tagja, a közlekedési népbiztosság vezetője.

Különös motívumok bőven akadtak életemben. Ez a ház, sőt maga az utca, bár a Csikágóban volt, az élet meglepő sokszínűségét nyújtotta egy lakatos gyereke számára. A mélység és magasság, a csak vágyható és a való világ – mint horizontnál a föld az éggel – itt tulajdonképpen összeért.

Hegedülni, ahogy anyám szerette volna, sosem tanultam meg, de megadott, hogy ugyanakkor kezdjek tanulni zongorázni, mint a szemközti, Peterdy utca 4. szám alatt lakó, ma világszerte ismert magyar zongoraművésznő, Fischer Anni. Telefonhírmondót például náluk láttam először... Hihetetlen csoda volt számomra: a falon négyszög alakú doboz négy horoggal, ezekről lógott két kagyló. Scherz bácsi híreit lehetett hallgatni, meg zenét. Rádió akkoriban Magyarországon még nem volt.

Lakott a környéken rendőrtanácsos és fuvaros, dúsgazdag ügyvéd, szegény zencszerző... A szomszédos Nefejejts utcában Honthy Hanna!

A mama hajnalban kelt. Férje és fia még aludt. Odakint éppen derengett. Míg pongyolát húzott, átpillantott a szemközti lakásba. A vörös hajú nő az ablaknál hálóingben nyújtózkodott, mögötte szál dróton függő villanygő világított. Találkozott a szemük. A vöröshajú merészen visszanezített, lassú mozdulattal kezdte levetni hálóingjét. Kovácsné megfordult, a konyhába indult. Tudta, hogy férje esténként leplezetlenül nézi a nő vetkőződését. Undorodott az ilyen jelenetektől.

Begyűjtött a vaskályhába. Kislábosban a platnira tette melegedni a tejet. A kredencből bögréket vett elő, kihozta a szobából a gyerek ruháját. Maga elé tartotta, nézegette. Ő varrta. Kisöprődött belőle az előbbi keserűség.

Ő harcolta ki, hogy gimnáziumba mehessen a gyerek. Az „úri” lakók támogatták férje ellenében. Biztatták. Igaz, akadt, aki felhőjárónak tartotta, s megjósolta, megfizet majd nagyravágyásáért.

Megmelegedett a tej. Férje felöltözve jött ki. Lelőtykölte arcát a lavórból, felhőrpölte a tejet, morgott valamit. Látszott, mielőbb távozni akar otthonról. Nem tudott mit kezdeni az ünnepélyes pillanatokkal. Csak egy világot ismert, csak az az élet volt számára igaz – amelyben élt. Amit ismert. Amiben kiismerte magát. Ami bár dolgos, nehéz, dühös élet volt, de nem volt benne hazugság. A dús remények világa útvesztő volt számára. A csalódásoktól pedig rettegett.

Mennyit vitatkoztak! „Egy lakatos: lakatos... A varrónő: varrónő...” – hajtogatta.

Felesége másmilyen volt. Nem varrónőnek érezte magát: nőnek! A prémes dámában sem úrinőt látott, hanem a másikat.

– Menj már! – szólt férjére. – Menj nyugodtan. Majd mindent elintézek.

Besietett a szobába. Fia nyitott szemmel feküdt. Álláig húzta a paplant. Anyja az ágy szélére ült, ahogy szokott. Belekaristolt fia sűrű hajába.

– Kész a reggeli – mondta.

A gyerek nyújtózott egyet.

– Mi az, hogy gimnázium? – kérdezte. – Mit jelent az?

– Fogalmam sincs. Majd az iskolában megmondják. Nem magyarul van. Gyere reggelizni.

A fiú megmozdult. A konyhában, a hokedlín, meleg víz várta a lavórbán. Megmosdott. Felvette az új ruhát, megkötötte a nyakkendőt, lábára húzta a kisuvickolt cipőjét. A táskája a szenesláda tetején. Tele füzettel, könyvvel. Nem volt izgatott, csak kíváncsi.

Anyja elkísérte az iskoláig. A fiú bement, ő meg ott maradt egyedül. Az érkező kamaszok majdnem elsodorták.

A fasori gimnáziumban kaszárnyafegyelmet tartottak. A tanárok kurta parancsszavakkal tartottak rendet. Az ő osztályának fiatal tanár, dr. Rempört Elek volt osztályfőnöke.

– Mindenki írja fel a nevét a füzeteire!

Kovács Pista úgyszólván megoldhatatlan dilemma elé került. Ő eddig mindenütt, mindenkinek Pista volt. Itt, a gimnáziumban: István? De hogy hangzik az, hogy István? Az ő fülének ez idegen volt. Soha senki nem hívta így. Aki Péter, az: Pcti. Aki Sándor: Sanyi. A Gábor: Gabi. Az István meg a Pista közt azonban semmi hasonlóság! Ő mindig Pista volt, nem István. Nem érezte Istvánnak magát. Egy István egészen más, mint egy Pista. Nem is hasonlít a két név... Végül ezt írta a füzetekre: Kovács István (Pista).

Rempört tanár úr a padosorok közt sétált. Kovács István (Pista) mellett megtorpant. A gyerek tanácstalanul nézett fel rá, jó lesz-e, ahogy a nevét írta. Rempört tanár úr mintha szólni akart volna valamit, de aztán tovább indult. A nyolc gimnáziumi év alatt azonban legtöbbször úgy hívta föl a fiút felelni: „Kovács István (Pista)!” S a fiú ettől kezdve meg volt győződve arról, hogy a tanár úr őt szereti az osztályban legjobban. (Csak később, évtizedek múltán, az újabb és újabb érettségi találkozókon jött rá, az osztály legtöbb tanulója szintén ezt hitte...)

Kovács István (Pista) eleinte nem tartozott a kiválók közé. Az előkelő és jó hírű gimnáziumban olyan tanárok tanítottak, mint Rác László, Mikola Sándor. Utóbbi középiskolai tanár létére, akadémiai rendes tag. Renner János

tanár úrról tudták, hogy Eötvös Loránd tanítványa volt. Tíz éve még itt tanult Neumann János, a számítógép atyja és Wigner Jenő, akik később Nobel-díjat kaptak.

Ebbe a gimnáziumba többségükben nem lakatosmesterek fiai jártak, hanem közép- és nagypolgári családok fiai, akik könnyebben tájékozódtak az oktatott anyagban, könnyebben megértették a Kovács Istvánnak bizony kacifántosnak, sőt első hallásra érthetetlennek tűnő mondatokat is. A Beöthy-féle magyar tankönyv olyan nyelvezettel íródott, hogy vagy bevágta szó szerint, vagy képtelen volt elmondani a tartalmát. Rejtvényként hallgatta például ezt a mondatot: „A férfiú, aki a bölcelettant először szólaltatta meg magyar nyelven, ki először hangoztatta merész erélyességgel, hogy ha a magyarság élni akar, úgy igazi nemzeti művelődést kell teremtenie, mert »dicsőség vágya« éppúgy nincs műveltség nélkül, mint »műveltség vágya« dicsőség nélkül; ki először tekintette át a tudomány egyetemes birodalmát és műszavak alkotásával megvetette a haladás alapját, e szegény, kora véget ért, üldözött tanár Apáczai Csere János volt.”

Kezdetben nehezen ment a latin nyelv is. Már tudta, mit jelent a szó: „gimnázium”. Osztálytársai többségének otthon a szülők segíteni tudtak eligazodni a genitívuszok világában, de az ő apja, ha érzett is olykor némi büszkeséget a fiáért, jobbára sajnálattal nézett rá, amikor latinleckéje fölé görnyedve, a konyhában tanult.

A kamaszlélek persze sikerre vágyik. Valamiben neki is ki kellett tűnnie. Érdeklődése a számára sokkalta könnyebbnek mutatkozó matematika és fizika felé fordult. Azért is, mert annyira érdekesek voltak ezek az órák, hogy az anyagot már ott megtanulta, s míg a latin házi feladatot reggelente a másoké-
ről írta le, a matematika- és a fizikafeladatokat az ő füzetéből másolták ki a többiek. Még Faragó Gyuri is, az osztály legokosabb, habár nem legjobb tanulója, akiről már akkor tudta mindenki, hogy virtuóz zongorista!

Kovács István matematika- és fizikatudása révén vívta ki osztálytársai között Pistaságát az elit iskolában. Befogadták, barátokra lelt. Édesanyja hite, hogy belőle akár hegedűművész vagy gépészmérnök is lehet, észrevétlenül „predesztinálta”, anélkül azonban, hogy Peterdy utcai közösségét fel kellett volna adnia, meg kellett volna tagadnia.

A lakók szeme előtt élt. Lassacskán a bérházé lett a Kovács fiú. Nem néztek fel rá, nem bámulták. Becsülték. Talán még nála is jobban tudták, mibe vágott bele.

Egyik nap azzal állt elő otthon:

– Anya, főzzön estére sztrapacskát!

Ez volt apja kedvenc étele is.

– Miért? Mi történt?

– Képzeld, megbuktatták a Bethlent! – mondta.

– Milyen Bethlent?

Maga alá rántotta a hokedlit. Hevesen magyarázott.

– Hát tudja, hogy hozzánk jár a Bethlen miniszterelnök fia! És képzeld, behívták az apját. Megmondták neki, vagy megbuktatják, vagy kivágják a fiát. Mit gondol, az öreg mit mondott? Ha így áll a dolog, buktassák meg a gyereket. Egy miniszterelnök! Meg merték tenni a tanárok! Hancsók mesélte . . .

– Milyen Hancsók?

- Máriusz! Tudja, akivel múltkor moztunk és feljött értem... Akinek öngyilkos lett az apja...

- Nem tudtam, hogy öngyilkos lett!

- A Tanácsköztársaság sajtófőnöke volt, ügyvéd. A zsebében Moszkvába szóló vasúti jegyet találtak, amikor meghalt. Nem ment el. Máriusz megmutatta a levelet, amit a halála előtt neki írt. Az áll benne, hogy az eszme megbukott, de még az ő, mármint Máriusz életében győzni fog.

- Ej, fiam, vigyázz, kikkel barátkozol!

- Teljesen árva.

- Miért? Az anyjával mi lett?

- Meghalt, mikor Máriusz ötéves volt. A nagynénjéék nevelik... Szóval Máriusz azt mondta, Bethlenék még év elején valami adományt juttattak a gimnáziumnak, a tanárok mégis amellett voltak, hogy jó hírük, meg az iskola hírneve miatt, meg kell buktatni vagy ki kell zárni a kis Bethlent.

- Es honnan tudja ezt az a Máriusz?

- A nagynénjééknek fehérneműüzletük van a Váci utcában. Előkelő körökben mozognak, gazdagok...

- Neked ilyeneket mesél az osztálytársad?

- Persze. A barátom. Igaz, a nagynénjéék nem nagyon örülnek nekem. Mindig hazudik valamit, ha moziba megyünk, hogy kivel megy. Főz anyám sztrapacskát?

- Főzök, fiam.

Néha elgondolkodom: melyik hatalmasabb, a szeretet, vagy a tudás? Arra hajlok, talán az előbbi. Nem valamiféle elvont, filozófikus értelemben tündözöm ezen, csupán életem tapasztalatát összegzendő. Mindkettőben volt részem. Bizonyos, hogy a kettőnek együtt köszönhetem azt a különös és gazdag életet, amire most, túl hetvenedik életévemen, visszapillanthatok.

Szerencsére ezelőtt sosem dilemmáztam efféléken; egészen más feladatok kötöttek le. Mostanában azonban, főleg, mióta újra ellátogattam a Peterdy utcai régi lakásunkba, meg hogy ilyen hosszú és bágyadt meleg az ősz, többször eszembe jut édesanyám, s az a mérhetetlen szeretet és bizalom, tömérdék biztatás, dicséret, amit legérzékenyebb, legképlékenyebb koromban kaptam tőle. És eszembe jut: a szeretet, mint a tenger. Aki szeretetben nő föl, kiváltságosabb, mint aki tenger mellett él. Egyik sem tudja igazán, mi szenvedés az éhség. A tenger mellett felnövő ember, ha más végképp nincs, kagylót, tengeri csigát szed. Megeszi. Jóllakik vele. Ellenben, ha valaki elsodródik kormányozhatatlan emberi vagy társadalmi áramlatokkal a szeretet forrásait, képességeit is. A tudás, akárcsak a szeretet, ugyancsak csodálatos energiaforrás az ember életében. Magam aránylag hamar felismertem ezt anyám rendkívüli vágya, akaratára révén. Az ő álma, hogy „nagy” ember legyen a fia, bizonyos vagyok benne, abból a hatalmas szeretetből fakadt, ami a szívében saját boldogtalan élete miatt irántam felhalmozódott, s ami soha ki nem apadt. Benne nem váltakozott árja-apálya a szeretetnek – mindig áradásban volt, mert a holdja, ami ezt irányította – : a boldog jövő, azaz én, a fia voltam!

Találkoztam számos okos emberrel, beszélgettem több Nobel-díjas tudóssal, akik többnyire tudományigézzettel indultak el életútjukra a szülői házból. Nem

szeretetigézzettel, mint én. Lehet elmélkedni azon, vajon pótolhatja-e egyik a másikat. Talán igen. Vagy talán inkább a sorrend a meghatározó. Előbb, még időben!, a szeretet kell, s utána a tudományigézet. De ha akármelyik hiányzik, külön-külön akármelyik biztosíthatja azt az emberben feltétlenül szükséges bátorságot, ami egy valamirevaló életpálya befutásának alapfeltétele.

Sok igazság van abban a példabeszédben, ami a földesúrról s a jobbágyairól szól: A földesúr kihirdeti, hogy aki vasárnap délelőtt tíz és tizenkét óra között elmegy hozzá, annak eltörli adósságát. Tolonganak, susognak vasárnap reggel a kastély előtt az emberek, bökődik egymást: „Igaz, hogy az úr eltörli a tartozást? Eltörölte már valakiét?” De egyikük sem mer belépni a kastély kapuján. Telik-múlik az idő... Egy messzibb tanyáról nem sokkal tizenkét óra előtt megérkezik szekérral egy jobbágy a feleségével. Ők is kérdik: „Igaz, hogy eltörli az úr a tartozást?” „Nem tudjuk. Még nem törölte el senkinek. Nem mert bemenni még senki.” A jobbágy úgy gondolkodik, messziről jött, feleslegesen nem kocsikázhatnak. Bekopog a kastélyba. A földesúr ott ül az intézőjével. „Mennyi az adóssága?” Mondja. Már el is engedték neki. Menni akar ki a jó hírrel, de az uraság visszatartja: „Majd ha elkongatják a tizenkettőt! Aki nem bízik, nem érdemli meg, hogy jót tegyenek vele!”

Kell tehát a bátorság. Bizalom. Azt hiszem, a szeretet és a tudás külön-külön is erőt adhat az embernek ahhoz, hogy messze nézzen, átláboljon a körülmények mocsarán, s bátran kopogtasson az élet tömérdek szobás kastélyának valamely ajtaján. Mindegy, mi van ezekre az ajtókra írva, Tudomány, Művészet, Mesterség, Anyaság, Nevelés vagy más – akinek puttonyában elegendő szeretet, tudás, bátorság összegyűlt, rétvázás nélkül benyit a neki szentelt ajtón.

Mondom, azelőtt nem elmélkedtem ilyen dolgokon. A moralizálást kerültem; feladataimnak éltem, titkok után soha nem kajtattam, noha tudományterületemen egynehányat sikerült felfednem. Nem foglalkoztam metafizikus gondolatokkal.

Anyámnak a szeretetet, biztatást köszönhetem, apámnak viszont a vakolatlan, egyszerű és egyszeri lét bizonyosságát. A mesterség cicomátlan tiszteletét. Sosem érezte úgy, hogy csak tengődünk, noha jobbára adósságban úszott – nem volt balladás ember. Én sem vagyok az.

Utólag mondom: ez is nagyság!

Amint az is, ahogy egyetemi tanár koromban meglátogatva is elfogulatlanul, mindig csak így köszöntött:

– Szervusz, fiam.